

Az Emlékezet-23 építése leáll,
A megszűnő anyagi eszközöket
A projekt elmúlt ötven évének
Dokumentálására kell fordítani.

Az új irányzat szerint a múlt
(A „történelem”) feltárása
A „történeszek feladata”, s mint ilyen,
„Az írott források tanulmányozására” épül.

„Az MTA történetének legköltségesebb
[...] interdiszciplináris projektje – a számos
Eredmény mellett [...] – alapvető
Kérdéseket nem tudott tisztázni.”

„A rodok létezése nem bizonyítható,
Mibenlétük problémája ennél is
Homályosabb. (Vannak akik szerint [...],
Mások szerint viszont [...])”

„Ilyen körülmények között a projekt
További finanszírozása értelmetlen. [...]
Ha majd az elméleti fizika [...]”
Hely, idő, aláírások.

Kárpáti Péter

A TÚLVILÁGON TÚL (III)

Élijahu és Josua ben Lévi

(Niszim ben Jákob zsidó meséje a XI. századból)⁷¹

„Rabbi Josua ben Lévi sokáig böjtölt és imádkozott teremőjéhez – kinek neve dicsértessék –, hogy jelenjen meg neki Illés – jóra említettessék a neve! És íme, Illés megjelenik neki, és így szól: »Van-e valami kívánságod, teljesítem.« R. Josua így felel: »Kívánságom az, hogy veled mehessenek, és láthassam cselekedeteidet a földön, hogy hasznomra légy, és nagy bölcsességet tanuljak tőled.« Illés erre azt felelte: »Nem tudod majd elviselni, amit láatsz, fáradtságom lesz veled, hogy tetteim, cselekedeteim okát megmagyarázzam.« Erre azt mondta R. Josua: »Oh, uram, nem kérdezlek és nem fásasztalak kérdezősködéssel.« Illés kikötötte, hogy ha azon cselekedeteknek és csudáknak okát kérdi, megmondja ugyan neki, de nem mehet többé vele. Ezután elindultak, és elértek egy szegény, szűkölködő ember házához, akinek az udvaron álló tehenén kívül semmije sem volt. A férfi meg az asszony a kapuban ült. Mihelyt látják a közeledőket, eléjük mennek, üdvözlik őket, örvendenek, házuk legjobb helyére viszik, és ami enni-innivalójuk kéznél van, odahozzák.

Ettek, ittak és meg is háltak ott. Reggel, mikor felkerekednek, hogy útjukat folytassák, Illés imádkozik egyet a tehenre, és az rögtön ki is múlt. Ők továbbmentek. De R. Josua csudálkozott, és megdöbbsent, és monda magában: »Nem lehetett-e szegényeket más jutalomban részesíteni, mint a tehenét megölni? Hiszen nincs semmije azon kívül!« És megszólítja Illést: »Oh, uram, miért ölted meg annak az embernek a tehenét, hiszen ő megbecsült minket?« Illés azt felelte: »Emlékszel-e arra a kikötésünkre, hogy hallgatsz és nem kérdezősködöl, ám ha el akarsz válni tőlem, akkor megmondom.« Erre többet nem szólalt meg. Mendegéltek, beesteledvén, betértek egy gazdag emberhez. Az feléjük se fordult, ott maradtak étlen-szomjan. A gazdag embernek volt a házában egy düledező fala. Reggel Illés imádkozott egyet, és a fal felépiült. Továbbmentek. R. Josua leküzdte a vágyat, hogy megkérdeje, mi végre volt a dolog. Továbbmenve, estefelé egy nagy templomba értek, ahol arany-, ezüstülések voltak, és mindegyik ült a székén, ki-ki rangja szerint. Egyikük megszólal: »Ki ad enni ezeknek a szegényeknek ma este?« Egy másik feleli: »Elég nekik kenyér, só és víz.« Megvárakoztatták és nem becsülték meg őket. Ott háltak és maradtak virradatig. Reggel Illés így szól hozzájuk: »Tegyen úrrá Isten mindnyájatokat!« És továbbmentek.

R. Josuának aggodalma nőttön-nőtt, de azért nem szólt. A nap éppen lenyugvófélben volt, mikor egy városba érkeztek. A város lakói megpillantván őket, vidám szívvel és nagy örömmel mentek eléjük, nyájas arccal fogadták őket, velük örvendtek, házuk főhelyére vitték őket, ott ettek, ittak és megháltak. Reggel Illés imádkozott, és szól: »A szent, dicsértessék ő, közéték csak egy urat tegyen!« Midőn R. Josua meghallotta e szavakat, nem tudta magát türtőztetni, nem bírt hallgatni. »Végbevitt cselekedeteidnek tudasd velem az okát!« Illés így szól: »Ha szándékos, hogy elválj tőlem, akkor megmagyarázok mindent, és tudatom a történetek titkát és a látott dolgok gyökerét. Tudd meg, hogy akinek tehenét megöltem, amaz ember feleségének aznap kellett volna meghalnia, de én imádkoztam Istenhez, hogy legyen a tehen váltáságul a felesége életéért. Annak a gazdag embernek, akinek a falát felépítettem, ha engedem, hogy ő építse föl, akkor kincset lel ott, nagyobbat aranyból, ezüstből; azért építettem föl. A fal pedig nemsokára úgyis összedül, akkor pedig nem építi föl többé. Ama férfiak számára azért imádkoztam sok úrért, mert az lesz szerencsétlenségük, nagy viszály támad tanácsukban és terveikben, mert minden ország, ahol több úr van, elromlik, elpusztul, enyészembe sodródik. Ama férfiak számára pedig azért imádkoztam egy úrért, mert ez lesz szerencsésük, megszilárdítja őket, mivel tetteiket, elhatározásaikat csak egy vezérli. Azért mondják a példázók, hogy sok kormányossal elsüllyednek a hajók, és azért mondja Ben Szira, hogy egynek az oltalma által megszilárdul a város.« Azután így szól Illés: »Íme, én eltávozom tőled. Ha látsz gonoszt, akire a pillanat mosolyog, ne ingerelje vágyadat, és ne csudálkozz rajta, mert az szerencsétlenségére szolgál neki. Ha pedig látsz igazat szorultságban, és látod, hogy bánkodik egész életében, és fárad és vesződik éhségben, szomjúságban, csupaszon: ne gyulladj haragra, és ne vezessen tévútra szíved, hogy teremőd irányában bármi kétséged támadjon, hanem hidd el, hogy Ő igazságos, hisz ki mondhatná neki: Mit cselekszel?«

Azután üdvözölték egymást, és elváltak.”

Josua ben Lévi a TALMUD egyik legnépszerűbb bölcse. Palesztinában élt, Lud város vezetője volt. Esendő, szép figurája számos legendában megjelenik.

Josua és Illés barátok voltak. És egy igaz barátság már önmagában legendába való, hát még ha az egyik barát az a próféta, aki a Karmel-hegyen istenítélettel pusztította el a Baal papjait, és akit az Úr tüzes szekerén az égbe ragadt.

Illés azonban nem sokáig maradhatott az égben, erről tanúskodik az a mérhetetlenül gazdag mitológiai anyag, mely a földön vándorló alakja körül kialakult – a TALMUD-tól kezdve a XVIII–XIX. századi kelet-európai haszidizmusig. Illés kultusza – az ősi pogány viharistent övező hiedelmekkel színezve – megjelenik a keresztény, népi folklórban is.

Illést az ég madarának is hívják, mindig ott terem, ahol szükség van rá, és rendszerint a legfurcsább alakban jelenik meg. Magányos farkas ő is, akárcsak al-Khidr. De ő mindig mérges és számonkérő.

„Jakov Jichak egy reggel kilépett házából, és azt mondta: »Ma találkozni fogok Illés prófétával.« Bejárta a várost, a főtéren ukrán parasztok hajtották a lovakat, kaftános zsidók rohantak, pajeszuk úszott a szélben. Jakov kiment a piacra, megállt, körülnézett. Nem látott semmi különösét, csak egy öreg parasztot. Tarisznya volt nála és bot. Jakov nem tudta levenni szemét az öregről. Csak nézte, nézte, nézte, amíg a muzsik feldühödött: »Mit bámulsz, zsidó?« Azóta így hívjuk Jakov Jichakot: Jehudi: a Szent Zsidó. Mert az az öreg muzsik Illés próféta volt.»⁷²

Sokkal több mint ezer évvel korábban Palesztinában „rabbi Simeon hazafelé tartott a tanházból, eltelve a büszkeségtől, hogy a legnagyobb tudósok egyikének tartják. Hatalmas számarón ügetett, és ragyogott a boldogságtól. Egy szerecsen közeledett feléje, és tisztelettel köszöntötte: »Isten áldása legyen rajtad, rabbi!«

A rabbi rákiáltott: »Ugyan mondd csak, fickó, mindenki ilyen szutykos a ti városotokban, mint amilyen te vagy?«

»Kérdezd inkább az én Uramat« – felelte a szerecsen.

A rabbi leszállt a számról, és a szerecsen lábához borult: »Barátom, bocsáss meg, hogy ilyen ostobán beszéltem.«

»Nem bocsátok meg – mondta a fekete –, míg csak el nem mész az Úrhoz, és meg nem kérdezed, miért alkotott ilyen magamfajta hitvány, fekete férget.« Azzal továbbment. A rabbi sírva követelte: »Bocsáss meg!«

»Nem bocsátok meg« – kiabálta Illés próféta, hiszen ki más lett volna az a szerecsen?⁷³

Korábban idéztem már a nagykállói esetet, amikor Illés, nyalka huszártisztként, a megszőktetett primadonnának látszó Messiást akarta feleségül venni...

Azon a széderestén Nagykállótól ezer kilométerre, Nikolsburgban, szent rebe reb Smelke kinézett az ablakon, és azt morogta: „Na tessék, a kállói rabbi már megint magyarul imádkozik...”

Na, mondd már, hogy a nikolsburgi csodarabbi ellátott Nagykállóig! Az út és idő felgöngyölítése a szent rabbik számára is csak a rutinfeladatok közé tartozott. Oly könnyedséggel röppentek át időn és teren, ahogy pár sorral lejjebb ezeröttszáz évvel korábban, a Szentföldön folytatjuk.

A koricei reb Pinchász azt mondta: „Minden embernek külön lámpása ég a magasabb világban. Ha két barát találkozik, lámpásaik odafönn egy pillanatra egyesülnek, és a két lámpás egyesüléséből angyal születik. De ennek az angyalnak csak egy évnyi életerő jut osztályrészüll. Ha a két barát egy éven belül újra találkozik, akkor a találkozás újabb életerőt ad az angyalnak. Ezért kell figyelniünk arra, hogy minden évben legalább egyszer felkeressük egymást. Hiszen különben barátságunk angyala lankadni kezd, és meghal, elenyészik. A Talmud azt parancsolja, ha olyan barátunkkal találkozunk, akit több mint egy éve nem láttunk, magasztaljuk az Istent, amiért »halottakat támaszt föl«. Furcsa parancsolat! Hiszen sem egyikünk, sem másikunk nem halt meg. Hát akkor kit támasztott föl az Úristen? Hogyhogya kit? Hát az angyalt.»⁷⁴

Följegyezték, hogy Élijahu próféta minden évben vendégeskedett Josua ben Lévinél.

Josua hallgatag ember volt. Semmitől sem irtózott jobban, mint a fecsegéstől. Hallgatni arany – ezt a zsidók úgy mondják: „Ha a beszéd egy aranyat ér, a hallgatás kettőt.” Josuának ez volt a szavajárása, olyan sokszor elmondta, hogy a TALMUD-ba is bekerült.

Mesélik, hogy egyszer két rabbi találkozott, bement egy szobába, leült egymással szemben, és hallgatott. Egy óra múlva bólintottak: „Készen vagyunk.»⁷⁵ Így kell elképzelni a két jó barát, Josua és Illés beszédes együttléteit.

Egyszer azonban Josua fecsegésre ragadtatta magát, megkérdezte barátjától, mikor jön már el a Messiás.

„Kérdezd meg őt magát» – válaszolt a próféta.

»A Messiást?»

»A Messiást.«

»Hol?»

»Róma város kapujában.«

»Miről ismerhetem föl?»

»Hosszú és fölösleges kérdés – mondta Élijahu, majd angyali türelemmel válaszolt: – Ott ül a fékelyes koldusok között, tele van sebekkel. A többiek kioldják összes kötéseiket, ő azonban mindig csak egy sebet old fel, és rögtön vissza is köti, mert így gondolkodik: „Készenlétben kell állnom, hogy azonnal indulhassak és egy percet se veszítsek el.”

Josua azonnal Rómába ment, felismerte a Messiást, és köszöntötte:

„Béke veled, Mesterem!»

»Béke veled, Lévi fiam!»

»Mondd, uram, mikor szándékozol eljönni?»

»Ma« – felelte a Messiás.

Amikor hónapokkal később Josua találkozott Élijahuval, így panaszkodott:

»A Messiás hazudott nekem!»

A próféta egy zsoltárverssel válaszolt: »Ma, ha halljátok szavát...«⁷⁶

Josua rögtön megértette: ha a zsidók megtartják a Tórát, akkor ma jön el a Messiás – ha nem tartják meg, akkor majd csak az idők végezetén.⁷⁷

A főnti történet érzékelteti, hogy Josua és Élijahu kapcsolatának legfőbb tartalma a vita, a rivalizálás volt – akárcsak minden igazi férfibarátságban. Soha nincs egyenlőség, és a szerepek leosztottak. Élijahu hűsége Josuához talán épp azon alapszik, hogy egy évben egyszer amúgy istenigazából kioktathassa őt.

Az egyik évben azonban meghalt egy angyal: Élijahu nem jelentkezett. Josua harminc napig böjtölt, és ekkor álmában meglátogatta a prófétát.

„Miért nem jöttél el hozzám?”

„Nem barátkozom besúgókkal.”

Josua rögtön tudta, miről van szó.

Valamikor télen védelmet keresett nála egy bűnöző, akit égre-földre kerestek a rómaiak. Josua szép szóval rábeszélte, hogy ne veszélyeztesse az egész várost, hanem álljon a törvény elé. A bűnös ember ráállt, és Josua átadta a hatóságoknak.

Josua most vadul forgolódott álmában, bizonygatta Élijahunak, hogy ő csak a zsidó törvény betűje szerint cselekedett: ha név szerint kéri a kiadatást, nem szabad megtagadni. Nem szabad – kiabált álmában –, nem szabad az egész közösséget veszélyeztetni egy ember bűne miatt!

De a próféta hallgatott.

Nincs könyörtelenebb bíró, mint egy igaz barát. Történetük szakítások és kötések sorozata. Mielőtt azonban rátérnék a *mi* történetünkre, barátságuk legfontosabb epizódjára, hadd meséljem el Josua halálát is.

A TALMUD elbeszéli, hogy amikor Josuának eljött az utolsó órája, megkérte Málachemóveszt, a halál angyalát, hogy mutassa meg neki helyét a túlvilágon. Az beleegyezett, sőt még a pallosát is odaadta Josuának, hogy ne ijedezzen az úton. Amikor az Édenkert falához ért, az angyal fölemelte Josuát, hogy bepillanthasson. Ő azonban kapálódzni kezdett, megcsapta az angyalt a pallossal, átugrotta a falat, és már bent is volt. A Halál

azonban nem engedte el a ruhája szegélyét, húzta vissza – ekkor Josua esküt tett, hogy többet nem megy ki onnét. De a halál angyala csak rángatta kifelé. Ekkor égi hangot hallottak: „*Előfordult-e valaha, hogy Josua megszegte esküjét?*” Az égi esküdszék egyhangúlag tanúsította, hogy ilyen soha nem fordult elő. Így Josua megkapta a *tartózkodási engedélyt*, nehogy épp itt, az Édenben váljon esküszegővé. Szegény halál angyala csak a pallosáért rimázkodott, de Josua azt sem akarta visszaadni. Egy égi hang utasította: „*Add vissza, Josua!*”

Élijahu próféta pedig elébe ment, és harsányan kiáltotta: „*Adjatok helyet Lévi fiának!*”⁷⁸

Íme, az utolsó pillanatban helyreállt közöttük a barátság – azonban ez a történet mélyebb összefüggést is sejtet Josua és Élijahu között: Josua is élve került a másvilágra.

Négy szereplővel találkoztunk eddig, Mózesel, al-Khidrrrel, Josuával és Élijahual – négyből hárman *nem haltak meg soha*, egyedül Mózes tűnik kakukktójásnak. És most válik érthetővé, hogy Allah/Mohamed miért ragasztott össze két annyira távoli történetet, a mi zsidó legendánkat és Nagy Sándor keleti hadjáratának azt az epizódját, amikor a „két víz találkozásánál” föllelte az *élet vizét*. „*Ez az, amit kerestünk*” – mondta ott Mózes/Nagy Sándor, és ezt mondom én is: ez az, amit kerestünk. Nincs kakukktójás, történetünk két változata mind a négy szereplőjének érvényes útlevele van a földi és a túlvilágba egyaránt. Ez a legenda a *túlvilágjárások* egészen sajátos változata: a vándorút a valóságos földi falvakban egyúttal túlvilági utazás is.

Azért időztem el hosszabban Josua és Illés barátságának bemutatásánál, hogy érezzük azt az emberi drámát, amit Josua él át a közös vándorúton, mely kapcsolatuk csúcspontját, egyúttal legmélyebb válságát jelenti. Képzeljük el ezt a meghasonlást: elindul nagy barátjával, büszke örömmel eltelve, túlcseresznyés szeretettel és hálával, és már az első napon, ahelyett, hogy isteni prófétához méltó magasztos dolgokat tapasztalna, Illés éjjel, titokban agyonüti a szegény házaspár egyetlen tehénkáját. Josua *tudja*, hogy az Úr prófétája nem követhet el helytelent, de a saját szemével látta! Ettől kezdve az út valóságos gyötrelmévé változik. Újabb és újabb értelmetlen, ostoba tetteket lát. Josua bizalma megrendül: kérdőre vonja Illést, bár tudja, hogy ez az elválásukat jelenti. Illés megmagyarázza tetteit, azután elmegy. Josua pedig ott marad emésztő szegényével és emésztő gyűlölettel a szívében.

A történet vázlatos lélektanát Josua szemszögéből pörgettük le – természetesen. Teológiai megközelítésben történetünk főszereplője csakis a titkok tudója lehet: al-Khidr vagy Illés. Emberi, bocsánat, irodalmi megközelítésben viszont csakis a kétkedő emberrel azonosulhatunk. Azonban nem életképes a mese, ha a másik szereplő, a próféta csak jel, és nem rakhatjuk össze legalább hézagosan az ő belső történetét is.

Illés magányos vándor, és mint minden magányos, egyszerre szomjas az emberi szóra, és irtózik mások közelségétől. Ezért olyan dühös és hallgató. Ezért Josua a barátja, akinél minden évben hallgathat és veszekedhet kicsit, aztán veheti a sátorfáját, vissza se kell néznie. De képzeljük el ingerültségét, amikor Josua átlépi a férfibarátság szent határait, és bizalmaskodni kezd: „*Kívánságom az, hogy veled mehessek, és láthassam cselekedeteidet...*” Illés megpróbálja lebeszélni, de hiába...

E történet belső energiájának egyik forrása, hogy egyszerre két síkon zajlik: teológiai és lélektani – isteni és emberi síkon. Abban a pillanatban, hogy az értelmezés elbillen az egyik oldalra, a másik rovására, a történet elveszti elevenségét. Azaz nincs értelme feltételeznünk, hogy Illés hazudott, hogy cselekedeteivel nem is az isteni gond-

viselést teljesítette be, hanem csak bosszantani akarta barátját. De ugyanúgy nem hat ránk a történet, nem hagy élményt bennünk, ha azt gondoljuk, hogy helytelen egy teológiai történet szereplőiben emberi érzéseket feltételezni. Ha nem jelenik meg előttünk Josua belső gyötrelme, ill. Illés belső őrjöngése, hogy el kell viselnie ezt a pojacát. Egész odáig elmehetünk, hogy kétely ébred bennünk: „*Biztos*, hogy Illés ugyanígy cselekedett volna, ha nincs vele Josua? Egész biztos, hogy nem őt akarta elrémíteni, megbotránkoztatni?” A kételyünkben csap össze a két olvasat – a teológiai és az emberi –, nem válaszolhatunk kérdéseinkre azzal, hogy „igen, Illés hazudott”, mert abban a pillanatban a történet elveszti értelmét és hatását is. Nincs egyetlen apró bizonyítékunk sem arra, hogy Illés hazudott volna. De arra sincs, hogy ugyanígy cselekedett volna, ha egyedül van.

Mármost ha újra elolvassuk a mesét, meggyőződhetünk arról, hogy a mese lélektani vonatkozásait a szöveg egyetlenegy utalással sem érinti. Még csak az sincs benne, hogy Josua meg Illés *barátok* lettek volna. Egyáltalán ez is miféle profán feltételezés?

Nem is nevezném barátságának, ha nem ismerném kettőjükéről azokat a legendákat, amelyeket korábban ismertettem. Lehet, hogy még száz hasonló vagy ellentmondó legenda kering, de én csak ezeket ismerem, és ezek elegendők ahhoz, hogy fölkeltsék bennem a barátság képzetét. Hullámzóan változatos, eleven kapcsolatot rajzolnak föl, mindehhez hozzáadódik az a tapasztalat (mely a közölt legendákban is megmutatkozik), hogy a zsidó gondolkodásban erős hajlam van arra, hogy finom iróniával közelítsen a szent titkokhoz. És a két mitikus név helyett máris emberi arcokat látunk.

A főnti gondolatmenettel csupán azt a közhelyigazságot szerettem volna szemléltetni, hogy milyen elengedhetetlenül szükséges az az asszociációs melegágy, amelyben egy szöveg értelme, egy szöveg élménye kisarjadhat.

E legenda esetében is: minél előbbek a szereplők, minél közelebb kerülnek hozzánk, annál több minden jut eszünkbe a történet szigorú erkölcsi üzenetén kívül: *ne kételkedj Isten igazságosságában, még akkor se, ha kételkedsz.*

Mi ebben a mesében a legélvezetesebb? Természetesen azok a képek, amelyekben Isten küldötte – rabol és gyilkol. Minél zaftosabbak ezek a képek, annál jobban tetszik a mese. És az egyes változatok dramaturgiája annál hatásosabb, minél gonoszabbul érvényesül benne az *überkényszer*: a próféta következő tette még aljasabb vagy még ostobább legyen. Változatosan és kiszámíthatatlanul kell adagolni az abszurd fordulatokat. A fantáziának, az interpretáció szabadságának mégis határt szab valami: a jó ízlés és a rettegés, csúnya szóval az istenfélelem. Éppen úgy szab határt, ahogy az állatkerti rác veszi körül a ragadozó vadállatot.

Az epizódok útvesztőin keresztül pedig az akkumulálja a feszültséget, hogy a kételkedő-kérdő ember *nem kérdez*, hanem úgy viselkedik, mintha minden a legnagyobb rendben volna. Grotteszk. Kevés olyan történet van, mely ennyire szélsőségesen ellentétes elemeket ötvözne: a belenyugvást hirdető isteni kategóriát és a fekete humort.

Isten prófétája ellop egy poharat – társa úgy tesz, mintha ez természetes volna. Nem kérdez, helyette *mi* kérdezzük. Aztán a mese végén mégis rákérdez, és minden kérdésre csattanós és *megnyugtató* választ kap. Lehet, hogy ő belenyugszik, mi azonban nem. Legalábbis akkor biztosan nem, ha jól mesélték el nekünk a mesét. Ha kellőképpen felháborított.

Tehát ha valaki az erkölcsi tendenciája szerint meséli, akkor sokkal kevésbé fog hatni, mintha élvezettel s egyben cinikusan játszik a mese belső ellentmondásosságának horrorisztikus, grotteszk húrjain. És a történetek élet-halál harcát tekintő evolúciós szabály

szerint az a változat fog továbbterjedni, másolódni, amelyik a leginkább kiborító, felháborító. Ha ez átlép egy határt, és az interpretáció nyíltan istengyalázóvá válik, akkor a mese szétesik, ráadásul sokkal kevésbé hatásos, mint amelyik a megfogalmazás szintjén elfogadja *Isten igazságát*, vagyis a feloldhatatlan ellentmondás kimondatlanul, belülről feszíti.

Mindez nem pusztán stíluskérdés, nem esztétikumról van szó, hiszen ez a mese mélyen kötődik az élethez, rettegéseinkhez, ahhoz a borzalmasan hétköznapi tapasztalathoz, hogy nincs igazság és rend, bármikor lecsaphat ránk a Jóisten, a hóhérunkhoz imádkozunk. És ha nem hiszünk benne, a váratlan csapások esetén akkor is ránk hunyorog, hiszen ki az, aki ne gondolkodna el olyankor: „Miért történt? Mi ennek a büntetésnek az oka? És miért épp velem történt? MIÉRT?!”

A remete és az angyal

A keresztény középkorban valami nagyon érdekes dolog történik történetünkkel: eltűnnek belőle a nevek. Helyettük csak *remete* és *angyal* szerepel.

Akinek van neve: ismerős. Hőseink régi, jó ismerősökből nemcsak idegenné váltak, hanem titoktalanná is. Korábban láttuk, hogy Mózes és al-Khidr, ill. Josua és Illés története beágyazódik egy szélesebb hagyományba, ehhez képest a remete és az angyal történetéből nincs kitekintés, önmagába zárul. A remetének ez a története. Az angyalnak pedig ez a küldetése: múltja és jövője nincs. Névtelenségük egyértelműsíti azt, ami a korábbi változatok szereplőinek a nevébe volt ellentmondásos emberséggel beleírva.

A remete: az istenkereső ember.

Az angyal: Isten akaratának végrehajtója.

Semmi több.

Nagyon érdekes, hogy attól a látszólagos apróságtól, hogy eltűntek a nevek, milyen alapvetően megváltozik a mese dramaturgiája.

Korábban a hírneves szereplők mindenki által ismert, gazdag élettörténete jelentette a mese előzményét. A remete és az angyal esetében ez természetesen hiányzik. A történet dramaturgiája viszont igényli az előzményt, azt a dobantót, ahonnan a két szereplő közös vándorútja el tud lendülni, tele várakozással és feszültséggel. Ez az oka annak, hogy a keresztény változatban a mese eleje jelentősen kibővült egy másik, hasonló tematikájú, de teljesen önálló legendával, mely szintén kis-ázsiai eredetű, szerepel az EZEREGYÉJSZAKÁ-ban,⁷⁹ a magyar népköltészetből azonban – mint önálló mese – hiányzik. Első magyar nyelvű lejegyzése az ÉRSEKÚJVÁRI-CODEX-ben⁸⁰ található.

A GESTA ROMANORUM-ból idézem e másik mese elejét:

„Volt egy remete, aki külön lakott egy erdő barlangjában, ott dicsérvén éjjel-nappal az Istent. Nem messze hozzája juhokat őriz volt egy pásztor, egykor álomnak adván magát a pásztor, eljön a tolvaj, és elhajtya előlle a juhokat. Azalatt érkezik a pásztornak az ura, tudakozván a juhok felől; de semmiképpen nem tudgya megmondani a pásztor, mint vesztenek el a juhok mellőle. Ezen megindulván a gazda, megöli haragjában a pásztort. Ezt látván a remete, fohászodik, és mond magában: Oh, Uram, melly hirtelen megölé az ártatlant a kegyetlen ember! Mivel ilyen méltatlan dolgokat megengedsz, én elhagyom ezt a remeteéletet, és kifogok a világra, és élek én is másoknak szokása szerint. [...]”

Ez a legendamese évszázadokon keresztül önálló életet élt. Nem lehet tudni, hogy pontosan mikor kapcsolódott össze alapmesénkkel, de a XIII. századi első ismert keresztény lejegyzésekben már együtt szerepel a kettő. Nem tudjuk, ki lehetett az a dra-

maturgelme, akinek eszébe jutott ez a hasonló tematikájú mese, és rájött, hogy ezzel nagyon hatásosan el lehet indítani a cselekményt.

A mese eredeti, önálló formájában az Isten végül feloldja a remete kételyét, elmagyarázza, hogy a bűnösök azért nem bűnhődnek meg, mert ők az isteni ítéletnek öntudatlan végrehajtói. A látszólag ártatlan áldozatok pedig korábbi, titokban elkövetett bűneikért bűnhődnek.

Azonban az új, hibrid változatban a mese félbeszakad, a remete a látott borzalmakra nem kap magyarázatot, erkölcsi szenvedésének épp a legdrámaibb pillanatában ékelődik közbe alapmesénk: „*de gondgya volt Istennek reája [mármint a kétkedőre – K. P.], és angyalát küldi, ki emberi ábrázatban társul adgya magát hozzája*”. A közös vándorút során az angyal tettei azután még sokkal jobban megbotránkoztatják és megfélemlítik szegény remeténket. A történet legvégén pedig az angyal nemcsak saját cselekedeteinek értelmét leplezi le, hanem az előtörténetben történt gazságok okait is. És visszaküldi a remetét az erdei barlangba, oda, ahonnan elszökött...

Az eredeti zsidó mesében Josua (és a KORÁN-ban Mózes) az Isten világa iránti odaadó bizalommal indul útnak a prófétával. Ezzel szemben a középkori keresztény interpretáció a kétely megszületésének drámai felütésével, sőt Isten világának erkölcsi megtagadásával kezdődik. Az Úr *ezért* küldi el hozzá angyalát – a közös utazás tehát nem pusztán a remete lelkének megmentéséről szól, hanem a büntetéséről is.

Korábban írtam arról, hogy a történetek evolúciós fejlődését folyamatosan fenyegeti egy veszélyes betegség: az értelmezés. Itt azonban a legenda mélyén lappangó kétely és felháborodás tematizálása a dramaturgia szintjén is megvalósul. A történetnek megváltozik a szerkezete, a hangsúlyai, arányai – nem veszít elevevességéből.

A szóbeliség kultúrájának egy másik dramaturgiai alapszabályát is említettem már: ha egy történet eléggé népszerű, tehát sokszor mesélik, akkor a soha nem teljesen pontos továbbadások (mutációk) révén a benne rejlő összes dramaturgikus lehetőség fokozatosan és mintegy törvényszerűen kibontásra kerül.

A nevek eltűnéséből fakadó dramaturgiai problémára volt megoldás a két mese összevonása, és ebből következett a sokkal drámaibb kezdőszituáció. De a nevek eltűnése magában hordozott még egy rendkívül dramaturgikus lehetőséget, azt, hogy a történetnek erős csattanója szülessen: az angyal csak a mese végén fedje fel kilétét, és addig rejtve maradjon.

Ha a remetéséget otthagyo, lázadó ember már a legelejétől tudja, hogy angyal szegődött melléje, angyal követi el a gazságokat és ostobaságokat, akkor teljesen érthetetlen, sőt lélektanilag zavaros, hogy miért tűr némán, ahogy a mese ősfelmájában a naiv és lojális Josua. Ez így nem passzol. Ha viszont a szökött remete azt hiszi, hogy a társa is csak egy hasonszórú csavargó, akivel megmerítkeznek egy új világban, a bűn világában, akkor a mese lélektani dramaturgiája teljesen más, mint azelőtt volt, de nagyon érdekes, sőt szórakoztató. Remek, ellentmondásos fordulatokon keresztül vezeti el remeténket az undorig, a teljes meghasonlásig, amikor végül az angyal leleplezi magát, és visszaküldi barlangjába a szökevényt. Könyörtelen, nagyon igaz mese. Pazar!

A keresztény évszázadok során tehát egy teljesen új drámai szerkezet született, úgy, hogy közben érintetlenül megőrizte a legenda eredeti értelmét. A négy fő dramaturgiai változtatás röviden összefoglalva:

1. A nevek eltűnése.
2. Összekapcsolás egy másik, hasonló mesével mint előzménnyel.
3. A kétely, az Isten világa elleni lázadás motívumának nyílt beemelése.

4. A csattanó: az angyal csak a végén leplezi le önmagát.

Évszázadok alatt fokozatosan, de maradéktalanul érvényre jutottak az új szerkezetben rejlő drámai lehetőségek.

Hogy ezek a változtatások mikor, hol és kik által történtek, azt nagyon nehéz, sőt talán lehetetlen minden elemében visszakeresni. Ami a két legenda egybeszerkesztését illeti, Katona Lajos szerint valószínűleg egy ismeretlen, Szent Lajos korabeli francia verses elbeszélés, *conte dévot* szerzőjének az ötlete volt.⁸¹

Nagyon érdekes, hogy a 4. változtatás, a csattanó sem tudott kialakulni a vallásos irodalom keretei között, viszont a templomi prédikációk által a színhagyományba került formában igen hamar megszületett ez az igen dramatikus gondolat, egymástól függetlenül több nép költészetében is. A szakma elsősorban Laura Gonzenbach szicíliai gyűjtéseire hivatkozik, de ugyanezzel találkozunk a magyar folklórban. Épp ez az, a csattanó, amelyben leginkább különbözik a magyar népmesei hagyomány a GESTA ROMANORUM változatától. A csattanó megszületésének a spontán népi alkotás mellett lehettek irodalmi forrásai is. Így dolgozta fel a mesét Parnell, az ő nyomán Voltaire, akinek hatására bekerült ez a *slusszpoén* a magyar ponyvaváltozatba is (TATÁR PÉTER REGEKUNYHÓJA, 114-es füzet).

A legenda történetében Voltaire feldolgozása az első és az egyetlen, amelynek végén látszólagos feloldás sincs, végkicsengése a kozmikus kételkedés.

Természetesen ez a téma leggonoszabb, egyúttal legértékesebb feldolgozása.

Voltaire felismeri, hogy a történet varázsa abban az abszurdításban rejlik, amellyel a jót a rosszal cseréli fel, és mint egy kabarében, a végsőkéig kiaknázza az ebben rejlő tragikomikus lehetőséget:

„[...] – *Mennünk kell – mondta –, de míg mindenki alszik, jelét akarom adni itt is nagyrabecsülésemnek és szeretetemnek. – E szavakkal fáklját ragadott, és fölgyújtotta a házat. Zadig elszörnyedt, kiáltott, s próbálta megakadályozni ezt az irtózatos cselekedetet. A remete ellenállhatatlan erővel vonszolta tovább; a ház lángba borult. Mikor útítársával együtt eléggé eltávolodtak, a remete nyugodtan nézte a tüzet.*

– *Hála istennek – mondta –, kedves vendéglátónk háza porrá és hamuvá omlott. Boldog ember!*

E szavak hallatára Zadig nem tudta, kacagjon-e vagy lehordja, megverje és otthagyja a tisztelendő atyát, de sem ezt nem tette, sem azt, hanem a remete lenyűgöző hatása alatt akarva, nem akarva követte utolsó szállásukra.

Jószívú, erényes özvegyhez tértek be, akinek volt egy tizennégy esztendőös unokaöccse, csupa kedvesség, a néni egyetlen reménysége. Az özvegy a lelkét is majd kitette a ház becsületéért. Másnap unokaöccsével elkísértette az utasokat egy hídig, amely nemrégiben megrongálódott, s veszélyessé vált rajta az átkelés. A fiú készségesen előresietett. Mikor a hídra érnek, a remete így szólt hozzá: – Gyere csak, le kell rónom hálámat nagynénédnek.

Azzal megragadja a hajánál, és belelöki a patakba. A gyerek lezuhan, egy pillanatra felbukkan a víz színére, aztán elnyeli az örvény.

– *Ó, te szörnyeteg! Gonosztevők gonosztevője! – kiáltja Zadig.*

– *Több türelmet ígértél – szakítja félbe a remete –, tudd meg, hogy annak a háznak a romjai alatt, amelyet a gondviselés felgyújtott, a gazda mérhetetlen kincseket talált; tudd meg, hogy ez a fiú, akinek a gondviselés kitekerte a nyakát, egy év múlva meggyilkolta volna a nagynénjét, két év múlva téged.*

– *Ki mondta ezt neked, te barbár? – kiáltotta Zadig. – És még ha abból a sors könyvéből olvastad volna ki, mi fog történni, akkor is, szabad vízbe fojtanod egy gyermeket, aki semmit sem vétett neked?*

A babiloni, mialatt beszélt, észrevette, hogy az aggastyánnak már nincs szakálla, arcvonásai megfiatalodtak. Remeteruhája eltűnt: fenséges, fénytől ragyogó testét négy szép szárny takarta be.

– Ó, égi küldött! Ó, Isten angyala! – kiáltotta Zadig, és arca borult –, hát ezért szálltál le a mennyekből, hogy egy gyöngé halandót megtaníts hódolni az örök parancsoknak?

– Az ember – mondta Jezrád angyal – mindenről ítél, anélkül, hogy bármit is tudna; minden ember közül te érdemled meg leginkább, hogy felvilágosítsanak.

Zadig az engedélyt kérte, hogy beszélhessen, s így szólt:

– Magamban nem bízom, de megkérhetlek, hogy világosítsd meg egyik kételyemet: nem többet ért volna megjavítani ezt a gyereket, erényessé tenni, mint vízbe ölni?

Jezrád így felelt:

– Ha erényes lett volna, és tovább él, az a végzete, hogy meggyilkolják leendő feleségével és születendő fiukkal együtt.

– Hogyan – szólta Zadig –, hát szükséges dolog a bűn és a szerencsétlenség? S a szerencsétlenség a jóra való átültetés?

– A gonoszok – felelte Jezrád – mindig szerencsétlenek; arra szolgálnak ők, hogy próbára tegyék azt a kevés igaz embert, aki él a földön; nincs olyan rossz, ami valami jót ne szülne.

– De – mondta Zadig – ha csak jó lenne, rossz pedig semmi?

– Akkor – felelte Jezrád – ez a föld másik föld lenne, az események láncolata a bölcsesség más rendje lenne; ilyen tökéletes rend pedig nem lehet másutt, mint a Legfőbb Lény örök lakóhelyén, akihez a rossz el nem érhet. Világok millióit alkotta meg, s egyik sem hasonlíthat a másikhoz. Ez a végtelen változatosság az ő végtelen hatalmának egyik jele. Nincs a földön két hasonló falevél s a végtelen égi mezőn két hasonló égitest, mindaz, amit látsz ezen az apró atomon, ahol születél, a maga helyére kellett, hogy kerüljön, a maga határozott idejében, annak a rendíthetetlen parancsai szerint, aki mindent magába foglal. Az emberek azt hiszik, hogy ez a gyerek, aki most elpusztult, véletlenül esett a vízbe, ugyanilyen véletlen következtében égett le a ház; de nincs véletlen: megpróbáltatás, büntetés, jutalom vagy előrelátás minden... Gyöngé halandó! Ne vitatkozz azzal, akit imádni kell.

– De – szólta Zadig...

Amikor ezt mondta: de, az angyal már szárnyra kelt a tizedik szféra felé. [...]”⁸²

Nagyon érdekes, hogy a túpontos iróniával gyilkoló francia szellemi arisztokrata érzékelhető hatással volt a magyar paraszti mitológiára. A közvetítő ponyvaköltő (Tatár Péter) csupán a lényegét, a *de* szócskát felejtette el közvetíteni.

A szellemtörténetnek van egy olyan dramaturgiai tehetetlenségi törvénye, hogy nem lehet évszázadokon keresztül föltenni ugyanazt a kérdést. A történet lassabban, a reflexió viszont sokkal gyorsabban változik. Sok esetben radikalizálódik, ahogy e legenda esetében is, és a ZADIG-ban, úgy tűnik, a csúcspontra ért. 1747-ben.

A kérdés, hogy Voltaire után, a XIX. század sok vonatkozásban a mainál is lazább vallási közegében a *kételkedés legendájának* van-e még valamilyen szellemi tartaléka, fel tud-e még zaklatni, tud-e felvetni érvényes, új kérdéseket? Tud-e még annál is felháborítóbban provokálni, mint amivel Voltaire kísérletezett?

Kálmány Lajos és Lőw Immanuel

Mielőtt továbbmennénk, hadd ismertessem a már sokat emlegetett folklorista, Kálmány Lajos életét, mégpedig a Lőw Immanuelhez fűződő barátsága tükrében.

Kálmány Lajos, egy tímár legidősebb fia, 1852-ben született Szegeden. Ő volt az első a családban, aki nem az apja mesterségét folytatta, hanem értelmiségi pályára lépett.

Lőw Immanuel két évvel később született, szintén Szegeden. A főrabbi fia, ősei között számon tartják a Gólemet készítő prágai Lőw rabbit is. Maga az apa, a nagy hírű Lőw Lipót, Kossuth barátja volt, az első rabbi, aki magyarul prédikált.

Hol születik egy barátság? Természetesen az iskolapadban. 1863-ban, a szegedi piarista gimnáziumban lettek padtársak és legjobb barátok. Kálmány akkor másodszor járta az elsőt, bukkott diák. Lőw Mandi persze az osztály eminense.

Az érettségi után mind a ketten egyházi pályára léptek. Lőwnél ez belső elhivatottság volt azzal együtt, hogy már a bölcsőben mindenki tudta róla, hogy rabbi lesz, apja hivatását követi.

Kálmány szülői kényszerre, hosszas veszekedések után iratkozott be a temesvári papnevelőbe. Felszenteléséig megszakította kapcsolatát a családjával, anyja leveleit fölbontatlanul küldte vissza.

Lőw Immanuel még mint rabbijelölt tartotta első beszédét a szegedi zsinagógában, hatalmas közönség előtt. Egy évvel később apja, a főrabbi meghalt, a fiú pedig átvette apja székét, huszonkét évesen.

Kálmányt viszont csak húsz évvel később nevezték ki plébánosnak egy kis faluban, Csanádpalotán. „Ekkor a püspök bizonyára szégyellte már maga is, hogy ez a kiváló paptudós az egyházmegye legöregebb káplánjaként kóboroljon...”⁸³

Lőw hosszú élete során végig ragaszkodott szülővárosához, annak ellenére, hogy a világ számos nagyvárosába csábígtatták egyetemi tanárnak, főrabbinak.

Kálmány – sokkal rövidebb élete folyamán – szintén ragaszkodott volna Szegedhez, de ott összesen csak fél évet káplánkodhatott. Egyszer megpályázta a szegedi Rókus-plébániát, de természetesen nem nyerte el, annak ellenére, hogy számos országos tekintély, például Jókai és Mikszáth is harcosan mellé állt.

Lőw több mint hatvan évig állt a hitközsége élén, felépítette a szegedi új zsinagógát, rabbisága a szegedi zsidóság aranykora volt.

Kálmány rossz pap volt, inkább gazdálkodni szeretett, elparasztosodott, ivott és pipázott. Ült a bakon, hajtotta a trágyás szekeret, ő volt a falu legnagyobb és legerősebb embere, a parasztoknak leginkább ezzel imponált. Egyébként panaszkodtak rá, hogy még ahhoz is lusta, hogy a halottat kikísérje a sírhelyre, viszont ha disznót kellett herélni, mindig nagy buzgalommal jött a művelet szaktekintélye, a tisztelendő úr.

Ötvennégy éves korában agyvérzést kapott. Jobb oldalára megbénult. Nyugdíjazták, és kidobták a plébániáról. Kálmány, valószínűleg egyházi felettesei iránti gyűlöletéből erőt merítve *csak azért is* meggyógyult, megtanult újra járni és írni. Szegedre költözött, itt vegetált betegen, egyedül egy borzalmas, romos alagsorban – lám, végül így érkezett haza szeretett (halálosan gyűlölt) szülővárosába.

Móra Ferenc mint könyvtárigazgató ismerkedett meg Kálmánnyal, így emlékszik rá vissza:⁸⁴ „*Én sohase láttam sámani, csak régi északi utleírások rézmetszetein, de mikor Kálmány Lajossal találkoztam, mindig olyan gyerekes hidegrázást éreztem: ilyenek lehettek őshitűnk papjai ott, az Obi meg a Káma körül, a szent nyírligetekben. Oszlopokon járó nagy testű óriás; magam formájú ember, pedig én is megütöm a mértéket, kihasadt volna belőle kettő. Példátlanul nagy, gömbölyű koponya, violásba játszó, tömpe orrú szókratészi arccal, pillátlan, kerek szemekkel, különös, tüzes katlanokkal, amelyekben egyszerre forrott fájdalom, gyűlölet, cinizmus és fanatizmus. Az egyik karja szélütötten lógott, a másikkal mindig keféltette a kizöldült, eltükrösödött, hosszú papi civilkabát mellét, s mentől jobban keféltette, annál több lett azon a pehely, a kenyérmorzsza és az a mefitikus bűzű dohánykaparék [...] Különben Diogenész életét élte Szegeden. Nem érintkezett senkivel, még a rokonságával sem, nem vette az embereket semmibe, és a napi*

sétáit hajnali két-három óra közt végezte a kihalt utcákon [...] Még csak takarítót sem tartott, mert az ő lakása valószínűleg nem volt takarítva attól a naptól kezdve, hogy beleköltözött. Egy kis iskolás gyerek találta meg a vackán, akitől rossz irkákat szokott venni kéziratpapírnak. Többnapos halott lehetett már akkor – patkányokat rezzentett el az arcáról [...] Kálmány Lajosnak hívták, öreg, falusi pap volt, jelentették róla a pesti lapok, hogy elhunyt Szegeden, amelynek társadalma nagy részét mellett temette el, s hogy a legkiótlóbb magyar folklorista halálhírét mély részvétellel fogadta az egész magyar tudományos világ. Dehogyan fogadta részvétellel. 1920 elejét írták akkor. Hol volt akkor az egész magyar tudományos világ?”

És hol volt a *legjobb barát*? Miért nem volt ott a három *kapakaszakerülő* között, aki a megszálló francia hadsereg egy szerecsen katonájának tisztelgése mellett a néhai pap tetemét a néhai Szeged kikötőjébe kísérte?

Lőw Immanuel a szerveződő ellenforradalom vizsgálati fogságában volt. És mivel a börtönben a rabbinak szerencsére nincsenek hitközségi teendői, végre megírhatta élete fő műve, a *FLORA DER JUDEN* első kötetét.

Címszavakban követtem végig a két barát életrajzát Kálmány haláláig. Most menjünk vissza a kezdetekhez, nézzük meg, mi van a kronológia mögött.

Lőw eleve elrendelt sorsát követi, könnyen és magától értetődően halad előre, míg Kálmány Lajost hányja-veti a sors. Tíz év alatt nyolc helyen fordult meg mint káplán. Állandóan összeesztett feletteseivel. Németh József püspöki helynök – aki minden útonmódon igyekezett megkeseríteni Kálmány életét – nem tudhatta, hogy miközben a sértett káplánt egyre eldugottabb falvakba száműzi, egyúttal megalkotja a magyar folklórtudomány térképét. Ha Kálmány Lajos az első állomáshelyén, Pécskán megtelepszik, akkor ma nem ismernénk Törökbecse, Szaján, Csóka, Magyarszentmárton, Németelemér, Mezőkovácsháza, Battonya, Csanádapátfalva, Csanádapáca, Szőreg és még annyi más falu, ill. Szeged népköltészetét.

Kálmány kényszerpályán indult, hiszen nem akart pap lenni. De ha jobb anyagi és kulturális közegből, a fővárosi hivatásos etnográfusok módjára indul, talán soha nem fedezte volna föl a népköltészet elrejtett zugait, soha nem nyíltak volna meg előtte olyan őszintén és bátran az adatközlők, mint ahogy megnyílhattak a *falunkbéli káplán* előtt, aki inkább paraszt volt, mint pap, nagy dumás ivócimbora.

A tudomány szempontjából tehát hatalmas szerencse, hogy ilyen rossz, félresiklott élete volt. Az elmúlt száz év szinte minden gyűjtőjének egyik legfontosabb forrása, hivatközi alapja – Kálmány Lajos.

Ő volt az első, aki (laikus létére) a mai kritériumoknak is megfelelő pontossággal jegyezte le a tájnyelvet, és ő jött rá arra is, ami csak évtizedekkel később került be a nemzetközi, szakmai protokollba, hogy jobb, ha nem egy terület, hanem egyetlen adatközlő repertoárját tárjuk fel, de azt a teljesség igényével.⁸⁵

Az életrajzíró Péter László igen tisztelettudóan járja körül, hogy Kálmány, egyetlen komoly állása, csanádapácai plébánoskodása évtizedében semmit nem publikált. Számítalan, ebben az időszakban kijegyzetelt német nyelvű szakkönyv igazolhatja azt az udvarias feltevést, hogy ekkor módszeresen készült a későbbi nagy feladatokra. Az igazi kérdés azonban, hogy vajon mennyi kellemetlenség, gyűlölet, frusztráció szükséges ahhoz, hogy összetartsa törekeny személyiségünket, és munkára, alkotásra sarkalljon. Mennyi kell ehhez – és szemernyivel se több... Meddig inspirál a rossz, és honnan kezdve pusztít? Vagy hogyan csinálja ezt a kettőt egyszerre? Vagy miként pusztít a hön áhított nyugalom, a révbe érkezés? Lehet, hogy Kálmány soha nem volt olyan boldog – vagy oly kevésbé boldogtalan –, mint éppen plébánoskodása, azaz nyugodt gazdálko-

dása másfél évtizede alatt? De az is lehet, hogy csapdába esett – amelyből csak a betegség, az agyvérzés tudta kirángatni, hogy benuult fél oldalával, leszázalékolva és újra nyomorogva újra dolgozhasson, *alkosson*, végre újra emberi-szellemi életet éljen? Na de Kálmány Lajos, az autodidakta gyűjtő számára melyik tevékenység volt hitelesebb: a tudomány vagy a disznóherélés?

Lőw rabbit nem fenyegette olyan kényszerpálya, hogy disznóherélésre vetemedjen. Mégis elgondolkodtató, hogy börtönben kellett megpihennie ahhoz, hogy végre belekezdhesen életműve megírásába.

Vannak életek, amelyek csak kényszerpályán élhetők meg. És vannak olyanok, akik nem ismernek kényszerpályát, se külső, se belső kényszerpályát, még akkor sem, ha azért ők is panaszkodnak olykor. Ahogyan Lőw rabbi panaszkodott túlhajszoltságára Kálmánynak az egyik fennmaradt levelében. Valószínűleg kevés más embernek panaszkodhatott volna (vagy lett volna kedve hozzá), mint Kálmány Lajosnak, a nagy dühös panaszkodónak. Az egyetlen élőlénynek, akinek szemében ő csak a Mandi a szomszéd padból...

Kálmány szemében Lőw soha nem válhatott azzá a világhírű tudóssá, akit a lexikonokból ismerünk. Egyszerűen azért, mert Kálmány már meghalt, mire Lőw egyáltalán elkezdte a tudományos pályáját. Fiatalkorukban Lőw volt az ügyes pap, Kálmány pedig a tudós. És Kálmány első recenzense is természetesen jó barátja volt, 1881-ben, a *Szegedi Naplóban*.⁸⁶ Szinte látom, ahogy a kritika megjelenése után személyesen is folytatják, veszekedve, ironizálva, Lőw ugyanis – igaz és irigy baráthoz méltóan – nem ölte pusztán méltatásba bírálását. Természetesen nem a tanulmány egészével foglalkozott, csak a saját mániáival. (Mellesleg azokban valószínűleg igaza volt.) Ez az első írásos tanújele Lőw rabbi botanikusi elhivatottságának. Kiemeli a tanulmányból a rózsa és az alma mitológiai és néplélektani értelmezésének felszínességét. Kálmány tévedését vagy inkább gyávaságát, hogy nem írja le nyíltan, ha valami erotikus szimbólum, hanem kettelteljesen szeretetről prédikál – pontatlan, tudománytalan! Kigúnyolja Kálmányt amiatt is, hogy az országalma szimbolikája kapcsán a népnek királyhú érzeményeket kölcsönöz.

Akkoriban még Lőw is folklorisztikai tanulmányokkal kereste önmagát, és szinte biztos, hogy komoly szerepe volt ebben a jó barát hatásának és persze a rivalizálásnak is. Ötletekkel párbajoznak. Lőw a *csókról* ír, Kálmány a *Holdról*. Lőw az *ujjokról* és a *könnyről*, Kálmány a *csillagokról* és a *gyermekijesztő* hiedelmekről. Ez utóbbi egyébként politikailag botrányos írás, mert a *legnagyobb magyar város* szláv és német gyökereiről közöl megdönthetetlen állításokat. Kálmány a szegedi plébánosválasztási kudarc után ezzel a cikkel állt bosszút városán, és megszakította vele minden kapcsolatát. Kilépett a Dugonics Társaságból is, mely a szegedi értelmiség fóruma volt. Egy – a Társaságot becsmérő – levelére Lőw így válaszolt: „*Soha ilyen igazat nem mondtál, mint mai leveleddben: mindenben igazad van. Önképzőkör felnőttek számára a legtalálhatóbb elnevezés, amelyet ki lehet a társaság számára eszelni. Engem egyébiránt ne szidjál, mert én az alakulás óta soha semmi ülésen nem voltam, és százszor megbántam, hogy beléptem. Most még nevetséges az állapot: ha elkezdődik a működés – pökedelem lesz. De azért a te értekezésedet felolvasom, legalább lesz egyszer valami értékes a sok reportermunka közt.*”

Kétszemélyes Árkádiában éltek. Egy barátságban elég nagy kohéziós erőt jelenthet, ha száz kilométeres hatókörben nincs más szellemi partner. Levelezésük visszatérő témái: könyveket és adatokat kérnek egymástól, könyvtárnak, lexikonnak használják egymást („...*van-e valami könyveidben májusi ünnepről...*”). Az egyik elveszett levélben Kálmány nyilván szidja Lőwöt, amiért energiáit marhaságotokra pocsékolja, mert Lőw

így válaszol: „Nagyon tévedsz, ha azt gondolod, hogy holmi hírlapi cikkek írására pazarolom időmet. Tudományos munkáimat és cikkeimet németül írom, mert aki Magyarország bpesti egyetemén a tudományt akarja hirdetni, annak ki kell keresztelkedni. Ilyen viszonyok között nincs kedvem szolgálni a magyar tudományt [...] Látod, milyen őszinte vagyok. Te azt nehezen értheted, mennyire bánthatsz, mikor azt hiszik a cultusminisztériumban, hogy a tudomány fokozódik – a keresztvíztől.”

Dehogyan érti nehezen Kálmány, mennyire bánthat valakit, hogy mit hisznek a *cultusminisztériumban*. Hiába lett munkássága és személye már életében is legenda, a pesti szakma soha nem fogadta be igazán. Könyveit többnyire saját költségén adta ki. Szinte természetes, hogy az Akadémián le se *pökték*. Élete végén, betegen, még meg kellett érnie egy hatalmas megaláztatást: akarata ellenére tagnak jelölték a Kisfaludy Társaságba, majd leszavazták. Íme, a fizikai törvény: a két párhuzamos (életpálya) a magyar közéletben összeér. Mind a ketten kitaszítottak. Kálmányt kitaszította a városa, a szakma, az egyház, hogy végül embergyűlölő szörnyetegként, dohánytól bűzölögve botorkáljon hajnali kettőkor a néptelen utcákon, és amikor holttestét megtalálják, patkányok rebbenjenek el az arcáról. Nincs igaza Móra Ferencnek, amikor azt írja, hogy Kálmány Lajos megszakította a kapcsolatát minden eleven emberrel. Volt egy ember Szegeden, akivel e pokoli haldoklás idején is találkozgatott, erre utalnak a levelek, meg arra, hogy Löwvel még ekkor is meg tudták találni néha azt a kedélyes hangot, mely még az iskolapadban alakult ki közöttük. És álljon itt egy másik idézet is Móra Ferencről:⁸⁷

„Bemegyek Génuaiba, és megkerítem valamelyik boltban a pálmafák Baedekerjét [...]

– Hát valami magyar íróat ismernek-e itt? – kérdeztem kíváncsian, csak éppen, hogy a szó több legyen veled. Tudom én azt úgy is, hogy csak bolondítjuk mind magunkat azzal, mintha valahol számon tartanának bennünket a világ boltjában.

Signore Naldi egy kicsit följebb tolta a pápaszemét, aztán igent bólintott.

– Hogyne, éppen most jött meg Leipzigból a Löw főrabbi könyvének második kötete... – Azzal elem teszi a *Die Flora der Juden* második kötetét. [...] Hatodfélszáz oldalas könyv, kezdődik a szezammal, az ősi Babilon misztikus növényével [...] és végződik az arameus sabbarával, amelynek egy-két bokra a török hódoltság hagyatékául ma is él a Gellérthegyen, ha meg nem halt azóta, mióta láttam. A Talmud és a Biblia növényeinek a legszigorúbb tudományos módszerekkel való botanikai, nyelvészeti és kultúrtörténeti monográfiája ez a könyv. Kertté elevenítése a legősibb herbáriumnak...

– No ugye, hogy van itt magyar író is? – néz rám elismerést várva Naldi úr, míg elem teszi a tavaly megjelent harmadik kötetet is, amely nekem is megvan otthon.

De én csak hallgatagon dobolok a két súlyos volumenem, amelyet elsőrendű kiállításban, nyilván óriási költségen adott ki a leipzigai cég, az amerikai Kohut-alapítvány kamataiból... Olyan könyv, amelyet a világon mindenütt forgatni fognak mindazok, akik botanikával vagy keleti nyelvészettel vagy biblia-tudománnyal foglalkoznak... Naldi úr valami Rivistát is mutogat nekem, amelyben egy olasz akadémikus éppen most ír a szegedi főrabbi könyvéről, és azt kérde tőlem, hogy ugyebár a dottore Löw is akadémikus?

– Hogyne – hazudom neki fanyalagva, és arra gondolok, hogy nem az, és ha az lett volna is, bizonyosan kizárták volna. Azután fogom a kalapom, mielőtt megkérdezhetné az olasz, hogy Magyarországon mit szólnak a dottore Löw könyvéhez. Mert már több esztendejénél, mikor az első kötet megjelent belőle, de egy sor ismertetés nem sok, annyit se olvastam róla...”

Móra Ferenc volt, aki a Kálmány-hagyatékot megmentette a pusztulástól. Amikor a temetés után kiment a lakásba, „a kéziratok térdig borították a két szoba padlóját és a konyhát. De könyvek és íráskok hevertek a szekrények tetején is...”⁸⁸ A könyvek és a levelezés a szegedi Somogyi Könyvtárba került. A kéziratokat Sebestyén Gyula folklorista vette magá-

hoz, aztán évekig rohadtak a kamrájában, a konyha mellett. Később innen kerültek a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába. Az ötvenes években Ortutay Gyula egy töredékét kiadatta, természetesen az anyag legérdekesebb részét.⁸⁹ Az ALFÖLDI GYŰJTÉS⁹⁰ című, kiadásra előkészített és egészen páratlan értékű kéziratát a 60-as években Kovács Ágnes kigépelte és megszerkesztette – de aztán mégse jelent meg, ki tudja, miért. Néhány évvel ezelőtt a Múzeum lefényképezte, és ma már olvasható az interneten.

Egy másik, a 2801-es számú, hihetetlenül érdekes kéziratát néhány alkalommal megkaptam betekintésre a Néprajzi Múzeumban. Elkezdtem kézzel kiírni, aztán váratlanul nem kaptam meg többet, a kézirat túlságosan rossz állapotban volt, elvették restaurálni.

Lőw Immanuel a FLORA DER JUDEN után megírta a FAUNA DER JUDEN-t és a MINERALIEN DER JUDEN-t is, egy-egy fejezetet publikált belőlük, de a háborúban mind a két kézirat megsemmisült.

Nincs szomorúbb annál, ha valakinek hihetetlen munkával sikerül valami páratlan kincset megmentenie a pusztulástól, majd a saját szemével végig kell néznie, ahogy az mégis elpusztul. Kálmány Lajos nyilván nem táplált illúziókat a lakásában rothadó papírsaláták sorsáról. Mégsem ez dühíthette a legjobban, hanem hogy a *titok*, amit egész életében keresett, valószínűleg ott van, ott lapul az iszonyatos rothadás mélyén, és azt mégse fogja már senki megtalálni. Egy nekrológban így mondanánk: „élete vezérlő eszméje volt”, de helyesebb, ha úgy fogalmazunk: szellemi szenvedélybetegsége volt, hogy a magyar ősvallást rekonstruálja, lényegében ezen dolgozott egész életén keresztül. Divatos és gyorsan ölő eszme volt ez akkoriban, csakhogy Kálmánynak az Ipolyi Arnoldénál és másokénál sokkal értékesebb *régészeti anyag* állt rendelkezésére a kéziratok gyűjtésével. Néhány mitológiai tanulmányában fel is dolgozta az anyag egy-egy töredékét.

És a *másik*, aki hosszú évtizedek alatt felépítette saját, benső mértékkel végtelen zsidó univerzumát, és azt saját flórával, faunával, ásványokkal és egyházközösségével telepítette be, a közepén pedig felépítette az egész Európában páratlan finomságú szegedi új zsinagógát – a kilencvenegy éves Lőw Immanuelnak nem kellett saját szemével végignéznie a pusztulást, mivel a deportálás alatt megvakult. Pesten a cionisták kimene-kítették az Auschwitzba tartó szegedi transzportból. „*Ein tragisches Ende für Lőw*” – mo-tyogta állítólag, amikor elszállították. Ez a *tragisches Ende* szerintem a cionisták könyörtelenségére vonatkozik, akik kilencvenegy évi összetartozás után erővel szakították el közösségétől, hogy egyedül, protekciósan hallhasson meg a Wesselényi utcai zsidókör-házban. Láthatatlan patkányok rebbentek el az arcáról.

Tavaszi hérics, homoki seprő, gyapjas egérfarkú cickafark, horgas bogáncs, katángkóró, szőrös rekettye, szúnyoglábú fű, tarka lilium, sulymos csükiüllő, terjőke kígyószisz – két kiskölyök mászkál a réten, egyik a gyomokat osztályozza, a másik békát fog a sáros keréknyomban.

Az 1860-as évek közepén, kiskamaszkorukban szoktak rá a közös kalandozásokra, de az iskola elvégzése után, felnőtt fejjel is el-elszöktek néha *gyűjteni*. Gyűjtöttek növényeket, bogarakat, tájszavakat, meséket, dalokat, lányhangokat. Lőwöt az angyal szárnya akkor legyintette meg, amikor a szikkadt talajba kapaszkodva olyan ványadt kórót talált, melynek testvérei a Szentföldön virítanak végtelen sokaságban. Kálmány pedig akkor kezdett izgatottan köhögni, amikor ilyen mondókákat hallott a rét szélén ugrándo-zó gyerekektől:

„Ögyedelöm,
 Bögyedelöm,
 Törköcske!
 Ábri,
 Tábri
 ominé!
 Eksz-peksz
 Poháreksz,
 Ekom,
 Pekom,
 Dráné,
 Drekom,
 Puccz!”⁹¹

Ilyenkor órákig találgatták a halandzsa értelmét, latin, német, görög, szláv és egyéb nyelvtudásukat előráncigálva.

Kálmány évekkel később jelentette Lőwnek, hogy az *ögyedelöm-bögyedelöm* majdnem pontos mását találta meg egy vogul szövegben. De Lőw ekkoriban már egészen mással volt elfoglalva, gyereke született, házat épített. Később is meglátogatta néha barátját, aki valamelyik eldugott kis faluban káplánkodott. Olyankor újra elmentek gyűjteni. A hatalmas, kopasz tímárgyerek a papi köntösben és a törékeny, kecskeszakállas *tanár* az elegáns, fekete kalapjában. A parasztok, akik nem ismerték őket, döbbenet bámultak utánuk: ki lehet ez a két csudabogár, honnan toppanhattak ide? A két idegen bement a halászkunyhóba, a szigorú szemű zsidó pap fontoskodva vitába elegyedett a ladik alkatrészeinek elnevezéseiről, mindenkinél mindent jobban tudott: hogy mi a bókony, a stampfli, a bőgő, a bajusz. Közben a másik, az óriás mérhetetlen sok homoki bort hajtott le, és kiabálva ugrándozott a kölykökkel az udvaron. Na – gondolták a halászok –, hát ezek valahunnen máshunnen jöttek, talán a túlvilágon túlról?

Ezek a késő estig, sokszor reggelig tartó részeg, álomszerű látogatásokon meséltek nekik a halászok a két fura csavargóról, Krisztusról és Szen Péterről, akik nem is olyan régen itt mászkáltak a környéki mocsarakban meg a faluszéli viskókban meg a Tiszaparton...

Kálmány Lajos egymaga több legendát gyűjtött Krisztusról és Szent Péterről, mint a XIX. század összes szorgos kutatója. Elég valószínűnek tűnik, hogy a parasztoknak, halászoknak, pásztoroknak nem véletlenül jutott eszükbe olyan hihetetlen gazdagsággal éppen ez a legendaanyag. Már réges-rég vége szakadt a Lőwvel való közös kalandozásoknak, de Kálmány még mindig újabb és újabb példányokat vadászott le ebből a rendkívül szép és magyar területen különösen sokszínű legendakincsből.

1915 körül, a szegedi magányos haldoklás idején már azzal volt elfoglalva, hogy megpróbálja kiadatni a gyűjtéseit. „Egy 1917 októberi levélfogalmazványában olvassuk, hogy [...] püspöke megakadályozta ebben [...] Egyik levelében – fantasztikus ötlet! – Munkácsi Bernátot arra kérte, hogy fordítsa le vogulra gyűjtött hiedelmeit, mert magyarul nem meri megjelentetni anyagát!”⁹² Egy másik levelében azt írja: „Rosszul leszek a most készülő művel [...] álnév alatt kell kiadnom, mert amilyen jóakaratók a jóakaróim, még a nyugdíjtól is megfosztanak.”⁹³ „Megmaradt egy fogalmazványa [...] Borbély Sándorhoz, a váci süketnéma-intézet igazgatójához: »Már régóta töröm a fejemet, hogyan lenne jobb, végre is abban állapotam meg, hogy álnév, pl. Borbély Károly név alatt kinyomatok egy kötet hiedelmet, babonát...«”⁹⁴

Ebben az időszakban többször panaszkodik Lőwnek is, és segítségét kéri, hátha a rabbi egyik hitsorsosa hajlandó lenne publikálni a kötetet a saját nevében.

Melyik lehetett ez a kézirat a számtalan papírsaláta közül?

Egyetlen sajtó alá rendezett, de meg nem jelent kötete maradt, az a bizonyos 2771-es kézirat, amely az ALFÖLDI GYŰJTÉS címet viseli. Ebben a szövegben – különösen egyházi szempontból – tényleg van egy botrányos rész: a Krisztus-legendák. Egyúttal ez a legérdekesebb része is a kéziratnak, nagyon sok olyan legendamese van benne, mely semmilyen más gyűjtésben nem szerepel.

Nagy Olga és Lammel Ilona a PARASZTBIBLIÁ-ban közölte Kálmány ötven darab Krisztus-legendáját, ebből jó néhányat a bizonyos 2771-es kéziratból. Néhány különösen jelentős darabot azonban ők se közöltek. Ennek nem lehet szakmai oka – minden bizonnyal azért nem kerültek a kötetbe, mert ez az anyag vallási szempontból annyira felháborító, felzaklató, hogy még 1985-ben sem szívesen vállalták a megjelentetését. Ez az anyag pedig a 759-es legendamese-típus körébe tartozik, abba, amellyel foglalkozunk.

Kálmány egyetlen faluban, Magyarszentmártonban gyűjtött fel belőle összesen hat változatot.⁹⁵ A gyűjtés időpontja: „1900 környékén”, tehát abból az időből való, amikor Csanádpalotán plébánoskodott, és állítólag egyáltalán nem gyűjtött, ki se mozdult a faluból.

Magyarszentmárton pár száz lelkes falu, Temesvártól délnyugatra, elég messze Csanádpalotától.

Mi hajtotta Kálmányt Magyarszentmártonba, ahol évtizedekkel korábban dolgozott egy rövid ideig? Nem tudhatjuk. De azt igen, hogy az ősi keleti legenda Krisztussal és Szent Péterrel megszemélyesített változata nem magyarszentmártoni találmány, mert ugyanezt, töredékes változatban, megtalálták Palócföldön és magyarországi ruténoknál is.⁹⁶ Túl sok a titok, csak találgathatok... Azt képzelem, hogy Kálmány még fiatalkorában olyan nyomokat talált Magyarszentmártonban, melyek később is annyira foglalkoztatták, hogy egyszer csak fogta magát, és visszautazott.

Egy olyan hagyományanyagról van tehát szó, amelyet még a XX. század végén se tudtak vállalni a nyilvánosság előtt. Nem tudni, lehet, hogy ezt a legendát az egész paraszti Magyarország területén ismerték, de nem fordulhatott elő, hogy azt a gyűjtőknek, városi értelmiségik, úriembereknek elmeséljék.

Kálmány mindenütt gyűjtött Krisztus-legendákat, ezt a típust azonban mégse gyűjtötte fel sehol máshol, Magyarszentmártonba kellett értük visszautaznia. De mi történhetett ott, akkor, régen Magyarszentmártonban, mi volt az a különleges impulzus, amely egy különleges alkalommal felszakította a paraszti öncenzúrát, és bekövetkezhetett ez a határátlépés? Egészen biztos, hogy volt valami erős hatás, nagyon erős benyomás azon a titokzatos éjszakán. Nincs semmiféle támpontom, csupán a fantáziámra és a legenda-képző hajlamomra hagyatkozhatom, amikor azt gyanítom, hogy talán e furcsa páros, a halk szavú, szúrós szemű rabbi és a hatalmas, bővérű káplán különös barátsága és a legenda szereplőikhez való döbbenetes hasonlóságuk volt az a *kis botrány*, ami megoldotta a parasztok nyelvét, és a külvilágra hozta az elrejtett legendát. Ez, ha megtörtént, csak akkor történhetett, amikor Kálmány még Magyarszentmártonban dolgozott. Több mint egy évtizeddel később visszament egyedül, megkereste a régi ismerősöket, és addig itatta és gyötörte őket, amíg hajlandók voltak azokat újra elmesélni. Erre következtetek abból, hogy egyszerre hat változatot is gyűjtött. Nem valószínű, hogy mindenki magától épp ezzel a történettel traktálta volna. Nyilván kifejezetten erre vadászott...

Korábban már említettem, hogy az *Ethnographia* folyóirat múlt századfordulós számaiban parázs vita bontakozott ki arról, hogy az Orbán Balázs által felgyűjtött mese

vajon eredeti magyar folklóranyagnak tekinthető-e. Binder Ernő a GESTÁ-val való dramaturgiai összevetés során számos apró és néhány jelentősebb epizódot mutat ki, melyben a magyar mese eltér a GESTÁ-tól – de annál inkább hasonlít a KORÁN-változatra. A mese befejezése szintén nem szerepel a GESTÁ-ban, ezt viszont mint a zsidó változatra utaló reminiscenciát említi. Binder e titokzatos beszűrődések okát a dél-európai népköltészet hatásában véli megtalálni, teóriáját meggyőzően bizonyítani azonban nem tudja, mert – mint írja – nagyon szűk és hiányos kontrollanyag.⁹⁷

Binder nem tudhatta, hogy nyolc évvel később, 1900-ban Kálmány Lajos hat magyar nyelvű *kontrollanyagot* talál Torontál megyében ebből a GESTÁ-tól függetlenül fejlődő, szó szerint titkos hagyományanyagból. Binder nem tudta, és nem is tudhatta meg soha.

Ezek a szövegek semmilyen vonatkozásban sem kötődnek *a remete és az angyal* névtelesen figuráival meghatározható középkori, keresztény hagyományvonalhoz. Sok-sok száz évet átugorva ugyanaz a szerkezet jelenik meg, amelyre a KORÁN-béli, ill. az ősi zsidó változat épül. És ez valószínűleg mégsem a zsidó vagy muzulmán hagyomány átvétele. E szövegek kapcsán érzékletesen átélhetjük, hogyan *alkot* a népköltészet. Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak erkölcsi és esztétikai jelentőségét, hogy a nép – a legenda mély megértése nyomán – az isteni hatalmú vándorpróféta és barátja figuráját újjáteremtette Krisztus és Szent Péter alakjával. Ez a nagyszerű újraértelmezés hívja fel figyelmünket arra is, hogy a legenda eredeti, Illéssel, illetve a KORÁN-béli prófétával mesélt változata is mennyire eleven és veszélyes lehetett a maga korában. Szent Péterben megtalálni az örök kételkedőt és a népi Krisztus-figurában pedig a tolvaj-gyilkos, azonban erkölcsileg kikezdehetlen, sőt szeretni való istenalakot – ez költészet. Pontos, tökéletes.

Krisztus és Szen Pétör

„Miko Krisztus Urunk szen Pétörrel a Böge partján járt, mönt a hídon átal, ott vót egy jólelkű embör, oda köszöntek hozzá, oszt a másik végin a hídnak egy csúnya részög embör mönt föl, szidta amazat, azt a jólelkű embört.

Az Úristen belelikte a Bögébe azt a jólelkű embört.

»Ó, Uram Teremtóm, mé' tötted avval a jólelkű embörrel aztat?«

»Jaj, Pétör, ennek így köllött lönni, mert ha a részög embör odamönt vóna, a jólelkű belükte vóna, az is csak bünbe gyüüt vóna. De hát így, hogy ha beleesött is, az Istenhön fohászodott, akkor a részög embör is mögsajnákodott rajta, hogy amaz beleesött a vízbe, mögtért.«

Mikor bujdosnak, beértek egy faluba, kértek szálást egy házná, adtak nekik hálást. Csak épp két fujatal vót ottan, vót egy kis gyerökük, avval addig játszottak, még el nem aludtak. Jó vacsorát adtak szen Pétörnek mög az Úristennek, mög jó ágyat vötöttek nekik. Lefeküdtek. De a két fujatal csak fönt játszott a fujokkal! Mikor amazok is elaludtak, fölkelt az Úristen, eztán mögfujtotta azt a kis gyerököt. Röggel, mikö fölkeltek, siránkoztak, hogy möghalt a gyerökük.

Az Úristen mög szen Pétör ahogy möntek az úton, aszondja szen Pétör: »Hát, Uram Teremtóm, mit csináltál evvel a két fujatallal: az az egyetlen fujuk vót, azt is elvötöted tülük?«

»Jaj, Pétör, ennek így köl lönni, mer mijúta e mögvan, azúta nem imádkoznak. De hogy mostan möghalt, az Istenhön foházkonnak, imádkoznak.«

Mögén ahogy möntek, beértek egy faluba, szálást kértek egy jómódú gazdáná, adtak vacsorát nekik, mög jó ágyat vetöttek. Lefeküdtek. De az Úristen möglátta: vót nekik egy szép aranpoharuk. Mikor elaludtak, az Úristen fökelt, elvette a poharat.

Röggel, mikor világosodott, elmöntek; egyre mondták, hogy maradjanak früstökölmi, de az Úristen csak sjetött. Szen Pétör aszondta: »Micsináltál velük? Milyen jó ágyat csináltak, osztán elhoztad a poharukat!«

»Jaj, Pétör, ennek így köl lönni, mer abba nagyon kényes vót mán, térgyig ér a bűnbe!«

Mikor mögén möntek, betértek egy faluba egy házhon. Bemöntek egy nagyon gazdaghon szálást kéri, de aszondta: nem adhat, mer nasszöré vendégeji lösznek. De az Úristen annyira könyörgött, hogy hagyja, möghálnak ük az istállóba is. Aszondta az a jómódú gazda, hogy ott se térnek, mer nagyon sok lösz a ló. Mégis annyira könyörgött néki, hogy möghálnak, ahun a tyukok hálnak. »No – szondja –, ott möghálhatnak, vessenek a kis gúnyájukból helyet, ahuvá fekszenek.«

Röggel, mikor fölvirradtak, az Úristen odadta néki azt az aranpoharat, nagyon szépen möghöszönte az Úristen a szálást, hogy möghatták hálni.

Möntek az úton. »Lád, Uram Teremtóm, mit csiná'sz: attu e'hozad, ennek mög od'adod!«

»Jaj, Pétör, ennek így köl lönni, mer e' mán nyakig vót a bűnbe, de mostan mán nem látszik ki egy hajszála se!«⁹⁸

Jegyzetek

71. A mesét közvetett forrásból idézem. Bár az eredeti szöveg két, egymástól csak jelentéktelen részletekben eltérő változatát már Rapoport is publikálta 1831-ben BIRKURE HAITIM című gyűjteményében, a midrás meséit, ill. a midrás utáni feljegyzéseket – ahogy Heller Bernát írja – két kiváló gyűjtő tette hozzáférhetővé és áttekinthetővé a XX. század elején: Eisenstein (ÓCÁR HAMMIDRÁSIM) és Jellinek (BÉTH HAMMIDRÁS I–VI.). Az utóbbi közli mesénk két változatát (V. 133. és VI. 131.), szó szerint egyik sem jelent meg magyarul. Három többé-kevésbé hű interpretációt ismerek: 1. Komlós Aladár és Vihar Béla gyermekek számára dolgozta fel (AGONDVISELÉS REJTÉLMES ÚTJAI. = KINCSSÖRZŐ FA. Orsz. Izt. Tanítóegyesület kiadása). 2. Heller Bernát tömören ismerteti A ZARÁNDOK ÉS ISTEN ANGYALA címmel A HÉBER MESE című könyvében (Makkabi Kiadó, 1996. 105.). 3. A legrészletesebb és valószínűleg leghűségesebb interpretációt közlöm (mely Helleréhez képest a másik szövegváltozaton alapszik), a szerző Beledi P. Miksa (*Ethnographia*, 1892. 326.).

72. Jiri Langer: KILENC KAPU, 272. alapján.

73. Komlós Aladár és Vihar Béla: A KINCSKERESŐ FA – ZSIDÓ MESÉK ÉS ELBESZÉLÉSEK. A BŰNBÁNÓ TUDÓS ALAPJÁN (Orsz. Izt. Tanítóegyesület kiadása).

74. Lásd J. Langer: i. m. 257.

75. M. Buber: HASZID TÖRTÉNETEK, II. 364.

76. ZSOLT. 95:7.

77. Naftali Kraus: A TALMUD BÖLCSEI. AZ ÓSI FORRÁS SOFOZAT 3. kötete. Ulpius-ház, 2000.

78. TALMUD, Ktubot, 77. – Naftali Kraus: i. m.

79. A próféta és az égi igazságszolgáltatás történe-

te. Az EZEREGYÉJSZAKA MESÉI, IV. 49. Négyszázhetvennyolcadik éjszaka. Atlantisz Könyvkiadó, 2000. Ford. Prileszky Csilla.

80. NYELVEMLÉKTÁR, X. 149. ÉRSEKÚJVÁRI CODEX. Exemplum fequitur 445/20. MTA, 1874–1908.

81. *Ethnographia*, 1900. 145. Hivatkozik: Gaston Paris: LA POÉSIE DU MOYEN ÂGE, I. Paris, 1896. 155–164.

82. Voltaire: ZADIG AVAGY A VÉGZET – KELETI TÖRTÉNET, 20. fejezet. Ford. és jegyz. Benedek Marcell. Helikon, 1961.

83. Péter László: KÁLMÁNY LAJOS: EGY NAGY MAGYAR FOLKLORISTA ÉLETE. Közoktatási Kiadó, 1952. 36.

84. Móra Ferenc: AZ UTOLSÓ MAGYAR SÁMÁN. = SZEGEDI TULIPÁNOS LÁDA, I. Budapest, 1936. 205–219.

85. Kálmány Lajos: HAGYOMÁNYOK, II. BORBÉLY MIHÁLY MESÉI. Vác, Néphagyományokat Gyűjtő Társulat, 1914.

86. *Szegedi Napló*, 1881. június 15.

87. Móra Ferenc: PÁLMÁK ÉS PÁLYÁK. = Hidvégi Máté: TENYEREMRE RAJZOLTALAK. Liget Műhely Alapítvány, 1998.

88. Móra Ferenc: AZ UTOLSÓ MAGYAR SÁMÁN. = SZEGEDI TULIPÁNOS LÁDA, I. 205–219.

89. TÖRTÉNETI ÉNEKER ÉS KATONADALOK. Gyűjtötte Kálmány Lajos; [sajtó alá rend. és a bev. tanulmányt írta Dégh Linda]; [az életrajzot írta Péter László]; [a jegyzeteket kész. Dégh Linda és Katona Imre]. [Magyar Néprajzi Társaság] Budapest, Közoktatástügyi Kiadóvállalat, 1952.

ALFÖLDI NÉPBALLADÁK. Gyűjtötte Kálmány Lajos; [sajtó alá rend. Ortutay Gyula]; [szerk. Marót Károly]. [Magyar Néprajzi Társaság] Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

90. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 2771.

91. Törökbecse, Kálmány: SZEGED NÉPE, II.

92. Péter László: KÁLMÁNY LAJOS: EGY NAGY MAGYAR FOLKLORISTA ÉLETE, 47.

93. Uo.

94. Uo.

95. Ebből három került bele az EA 2771-es kéziratba, három pedig az EA 2801-ben található. Ez a hagyaték az a része, amelyhez a restaurálása miatt nem tudtam hozzáférni.

96. Vö. Fábíán Gyula: PALÓCZ KRISZTUS-MONDÁK. *Ethnographia*, 1910. 360.; Szémán István: MAGYARORSZÁGI RUTHÉN KRISZTUS-LEGENDÁK. *Ethnographia*, 1909. 164.

97. *Ethnographia*, 1892. 281. Binder Jenő: MEGJEGYZÉSEK „A GESTA ROMANORUM HATÁSA A MAGYAR NÉPKÖLTÉSZETRE” CZÍMŰ DOLGOZATRA. 1893. 13. Binder Jenő: A ZARÁNDOK ÉS AZ ISTEN ANGYALA.

98. Kálmány Lajos: ALFÖLDI GYŰJTÉS. Ms. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 2771.

Baróthy Zoltán

EMIGRÁCIÓ

Nem ismerős a saját szagom.

Egy hajókürt lassú, elnyújtott bűgása. Pislogok, én, én ébredtem fel. Szürkésfehér téglalap, ablaküveg. Nem húztam be a függönyt? Porszagú pokróc alatt fekszem, ahogy megmozdul a testem, a bőrömön érzem, ruhában vagyok – soha nem alszom ruhában.

Kipattanok az ágyból, alig forog a fejem, elveszítem az egyensúlyomat, a padlóra zuhanok.

Hol vagyok? A hajókürt vontatott hangja újra. Hol és ki? Szoba, igen, így elsőre: szoba. Poros, piszkos padlógerendákat tapint a kezem, én. Nincs teljesen sötét, odakintről szürke derengés szűrődik be, de megállapíthatatlan, mi minek a körvonala, árnyéka, hányingerem van, a szám kiszáradt, és mindenhol a szívem dobog. Körülöttem, fölöttem, a mellkasomban. A homlokomban. Türelmetlenül zakatol, nem is zakatolás ez, összefüggő zúgás. Még azt akarom hinni, otthon vagyok, és mint aki levegőért kapkod, úgy keresem az ismerős tárgyakat, szagokat, bármiféle bizonyosságot, már tudom, hiába. Már tudom, egy összeilleszthető valóság felismerésének másodpercekkal korábban meg kellett volna történnie, és én előzőleg soha nem jártam ebben a szobában – ha szoba egyáltalán.

Fel kell állni, elmenekülni. Csakhogy minden mozdulatomra súlyos körhinta indul el a fejemben, és láthatatlan erejével visszakényszerít a földre, nekinyom a padlónak. Később a szédülésem szakaszossá válik, akkor végre feltápázkodom, de mintha egy vízen lebegő csónakban egyensúlyoznék közben.

Lassan elindulok az ablak felé, előtte úgy sejtem, egy asztal lehet. Két lépés után görgős irodai szék hátába rúgok bele, arrébb gurul, támlája az asztal élének ütődik. Kezemet a hideg ablaknak érintem, nem is ablak igazából, inkább derékmagasságtól plafonig húzódó, széles üvegfal, nyitni sem lehet. A kinti világból mindössze egy barnás földsáv látszik, de tíz vagy tizenöt méter után az is eltűnik a szürke, foszló szélű köd alatt: sűrű, nehéz, mozdulatlan köd veszi körül az épületet, ahol magamhoz tértem. A távolból újra a hajókürt hangja, most úgy rémlik, ez a bűgás mintha előzőleg eszméletlenségem szűz idejébe is fájdalmasan behatolt volna, és már órák óta tartana.